

УДК 811.161.2'373

ОЙКОНИМИ ГАЛИЧНИНИ XIV–XV стст.: АРХАЙЧНІ ПОСЕСИВНІ УТВОРЕННЯ

Ключевые слова: ойконим, антропоним, принцип номинации, посесивное образование, архаическая ойконимотворительная модель.

*В статье рассмотрены ойконимы Галицкой земли, образованные с помощью архаического суффикса -*jь (-*j-a, -*j-e) и зафиксированные историческими документами XIV-XV вв. Бытование таких названий свидетельствует как о древнейшей колонизации края, так и о богатстве украинского именислова. Своеобразие этимологизации ойконимов еще и в том, что этимологом для них часто служат антропонимы, которые, во-первых, созвучные с апеллятивами, а во-вторых, не зафиксированные в известных ономастических или в других документах. Именно наличие ойконимов нередко позволяет реконструировать соответствующие антропонимы.*

V.V. Kotovich
Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

OYKONIMY GALICIA XIV–XV CENTURIES: POSSESSIVE ARCHAIC FORMATION

Key words: oykonim, anthroponym, principle nomination, possessive formation, archaic oykonimotvirna model.

*In the article the oykonimy Galician land formed using archaic suffix -*jь (-*j-a, -*j-e) and recorded historical documents of the XIV-XV centuries. Existence of such names as evidence of most ancient colonization of the land and the wealth Ukrainian dictionary of names. Etymologization oykonimiv peculiarity in the fact that they often etymon to serve anthroponomy that, firstly, in tune with the appellative and, secondly, not fixed in famous onomasticon or other documents. The presence oykonima often possible to reconstruct the corresponding anthroponim.*

Східна Галичина, споконвічна територія Західної України – це теперішні Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська (крім північної частини) області.

Галицька земля перейняла державницьку естафету від могутньої Київської України-Руси, а далі на всіх історичних поворотах середньовічної доби, нового періоду включно до нашого часу підсилювала серцебиття українського народу. Найдавніші самостійні державні утворення цього краю – Галицьке князівство (1084–1199 рр.) та Галицько-Волинське князівство (1199–1349 рр.).

У середині XIV ст. Галичина стала об'єктом суперечки між Польським королівством, Угорським королівством та Литовською державою. 1349 року військо Казимира III захопило Львів і Галицько-Волинські землі увійшли до складу Польського королівства як Руське воєводство, що складалося з п'яти земель: Сяноцької, Перемишльської, Львівської, Галицької та Холмської. Галицькі міста й села роздавалися польським, німецьким, угорським, чеським феодалам, найчастіше збіднілим рицарям, які переселилися сюди в пошуках легкого збагачення. Однак навіть за таких умов давні поселення зберігали свої автохтонні назви, а ті, що утворювалися в цей час, за незначним винятком, продовжували номінуватися за принципами давньоукраїнського назвотворення.

Як правило, заселені людиною об'єкти іменувалися за приналежністю до певної особи; за назвою людей, що жили в тих поселеннях; за відношенням населеного пункту до інших примітних на території об'єктів; за типом, формою, розміром, функцією тощо [1, 296].

Сьогодні чітко виокремлюємо чотири принципи, за якими здійснювалася номінація поселень в Україні: через відображення в їх назвах зв'язку з іменуванням окремої особи або групи осіб; через відображення в їх назвах зв'язку з назвами сусідніх (у рідкісних випадках віддалених)

географічних об'єктів; через відображення в їх назвах індивідуальних особливостей (ознак) самого населеного пункту; через відображення в їх назвах економічно-виробничих, суспільно-політичних факторів та пам'ятковості [1, 348].

Людина (чи група людей), іменуючи поселення, відбиває в його назві ті ознаки, які на той момент видаються найхарактернішими, найяскравіше можуть виділити його серед інших. Тому посесивність, чи приналежність поселення певній особі, є найархаїчнішим способом іменування населених пунктів Славії. Поселення, що були номіновані через відображення в їхніх назвах зв'язку з іменуванням окремої особи, викликають нині неабиякий інтерес. Найдавніші серед них – посесивні утворення на *-*jь* (*-*ja*, *-*je*). Приналежність об'єкта особі, виражена в назвах з таким формантом, вказувала на давню індивідуальну приналежність. У назві міста закріплювалося ім'я родоначальника, вождя, князя, іншої відомої особи. І якщо Іпатіївський та Лаврентіївський літописи фіксують лише декілька ойконімів на *-*jь* прадавніх земель Галицької та Галицько-Волинської: **Галич, Збираж (Збараж), Теревовль, Толмач, Удечь (Жидачів)**, то в писемних джерелах XIV-XV ст. (а це з-поміж опрацьованих нами 25-томове видання “*Akta grodzkie i ziemskie*”, “*Matricularum Regni Polonia Summaria*”, рукописні матеріали Львівського гродського, Львівського та Галицького земського судів тощо) таких ойконімів є набагато більше.

Лінгвістична цінність таких назв у тому, що вони, по-перше, свідчать про прадавню колонізацію краю. Відомо, що словотворчий архетип на *-*jь* походить із часу племінного співжиття слов'ян праслов'янської епохи, формування якого сягає праіндоевропейської доби. Сліди назв на *-*jь* збереглися з VI-VII ст. Продуктивність топонімотвірного форманта *-*jь* була характерна для племінного та ранньофеодального періодів, а у XII-XIII ст. цей формант уже перестав виконувати топонімотвірну роль. У хронологічному відношенні суфікс *-*jь* утратив свою продуктивність після зникнення *-*j-* у зв'язку з розвитком кореляції палатальності, тобто після першої палаталізації задньоязикових приголосних і зокрема після зникнення редукованих голосних у слабкій позиції.

По-друге, посесивні архаїчні утворення на *-*jь* фіксують багатство давнього українського іменника. Етимонами для ойконімів часто слугують такі антропоніми, які вже ані збереглися в людській пам'яті, ані засвідчені жодним документом.

Розглянемо в алфавітному порядку ойконіми Галицької землі, утворені за допомогою давнього посесивного суфікса *-*jь* (*-*ja*, *-*je*), засновані ще до XIII ст., однак вперше засвідчені архівними матеріалами XIV-XV ст.

Бибель (ІФ, тепер Набережне): 1375 р. – *Bibel* [AGZ II, 6] – посесив на *-*jь* від слов'янської автохтонної відкомполітичної власної особової назви **Бибель* < **Бытибель*, пор. відповідні компоненти в інших іменах-комполітатах: *Быт[u]-*, *-битъ*: *Butmar* [SSNO I, 295], *Radobyт* [Sv., 72]; *Бел[u]*, *-бель*: *Niedabil* [SSNO IV, 36], *Белизар*, *Белослав* [Ил., 70]. Втрата імені-комполітата, від якого утворився гіпокористик, а згодом і втрата самої особової назви **Бибель* призвела до того, що загубився первісний мотив номінації поселення. Історичні джерела фіксують похідний від давнього ойконіма антропонім – *Бибельський* [AGZ V, 5]. З XVIII ст. офіційним стає варіант назви поселення з фінальним *-о*: *Библо* [1785-1788 pp. – *Byblo* – ЙМ, 30]. Очевидно, вважаючи його немилозвучним, а також зважаючи на те, що село *Библо* розташоване на березі ріки *Бибелька*, назва якої є секундарною щодо первісного ойконіма *Бибель*, поселення було перейменовано на *Набережне*.

Білогош (Льв., тепер Білогоща): 1356 р. – *Bielohoscz* [AGZ III, 17] – посесив на *-*jь* від слов'янської автохтонної комполітичної власної особової назви **Бѣлогость*. Антропонім **Бѣлогость* не засвідчений у відомих нам ономастиконах, однак компоненти такої назви є в складі інших комполітичних імен (препозитивний компонент *Біло-*: *Бѣловодъ*, *Бѣлосавъ*, *Бѣлославъ*, *Бѣлозудъ* [Мор., 32]; постпозитивний компонент *-гость*: *Гостиборъ*, *Гостивитъ*, *Гостирадъ* [Мор., 62-63]).

Біще (Тр.): 1317 р. – *Besze* [ZDM IV, 39] – посесив на *-*je* від слов'янської автохтонної відапелативної власної особової назви *Бѣско* [Туп., 41].

Борислав (Льв., первісно, очевидно, Бориславль): 1387 р. – *Boryslaw* [MRPS IV, 330] – посесив на *-*jь* від слов'янської автохтонної комполітичної власної особової назви *Бориславъ* [Туп., 38].

Вербіж (Льв.): 1375 р. – *Wierzbansch* [AGZ V, 12]; 1407 – *ВербАжъ* (*Вербяжъ*) [Росп., 72]; 1463 р. – *Werbiz* (*Wirzbyansz*) [AGZ II, 173] – посесив на **-jъ** від антропоніма **Вербягъ* або **Вербяга*. Походження цієї назви досі обростає народною етимологією через співзвучність ойконіма з апелятивом *верба*. Однак цілком схиляємося до думки М. Худаша, який переконує, що ойконім – відантропонімне утворення і міг утворитися не лише від слов'янської автохтонної відапелятивної власної особової назви **Вербягъ* (**Вербяга*) < **Верба*, але й від імені-комполита *Вербославъ* [Мор., 37], засвідченого Густинським літописом 1273 р. [2, 56].

Волоща (Льв.): 1442 р. – *Wloszcza* [AGZ XIV, 18] – посесив на **-ja** від слов'янської автохтонної відкомполитної власної особової назви **Волость*, пор. *Волосъ*, *Волотъ* [Мор., 47] (від імені-комполита типу *Волостиборъ* (*Włóścibor* [SSNO VI, 153])).

Гнильче (Тр.): 1435-1456 рр. – *Hnilcze* [Akt., ф. 6, оп.3, спр. 1; 47] – посесив на **-je** від слов'янської автохтонної відапелятивної власної особової назви **Гнилько*.

Гординя (Льв.): 1474-1478 рр. – *Hordyna* [AGZ XVIII, 428] – посесив на **-ja** від слов'янської автохтонної відкомполитної власної особової назви *Гординъ* [Мор., 61] (від якогось із імен-комполитів типу *Гордеборъ*, *Собегордъ* [Мор., 61, 181]).

Дрогобич (Льв.): 1378 р. – *Drohobicz* [KŁP I, 536]; 1498 р. – около *Дорогобича* [ПСРЛ, 361] – посесив на **-jъ** від слов'янської автохтонної комполитної власної особової назви **Дорогобитъ*. Антропонім **Дорогобитъ*, хоча і не засвідчений у відомих нам ономастиколах, однак компоненти такої назви є в складі інших комполитних імен (преполитивний компонент *Дорого-* (*Дрого-*, *Драго-*) – як у преполитіях давніх українських, лужицьких, чеських, польських особових власних назв: *Дорогобугъ*, *Дорогомилъ* [Мор., 457], *Drahobul*, *Drahobud*, *Drahomil*, *Drahomir*, *Drahorad* [Sv., 75], так і в постполитіях: *Nedrah*, *Setidrah*, *Sobedrah* [Sv., 75]; постполитивний компонент *-битъ* фіксується серед давніх сербських імен у преполитіях: *Битомиръ* [Пач., 12], а серед чеських – у постполитіях: *Radobyt* [Sv., 72]).

Жизномир (Тн.): 1427 р. – *Szysnomirzs* 1427 [AGZ XII, 75] – посесив на **-jъ** від слов'янської автохтонної комполитної власної особової назви *Жизномиръ*, пор. старочеське *Žiznomir* [Sv., 93].

Любша (ІФ): 1435 р. – *Lubca* [Akt., ф. 6, оп. 3, спр. 1; 88] – посесив на **-ja** від слов'янської автохтонної відкомполитної власної особової назви *Любишъ* < *Любъ* [Мор., 115; Туп., 293]. Особова назва *Любъ* – відантропонімне відкомполитне утворення, яке виникло шляхом усичення слов'янських автохтонних власних імен-комполитів з преполитивним компонентом *Люб[и,о]-* типу *Любость*, *Любивой*, *Любимиръ*, *Любодрагъ*, *Любомиръ*, *Люборадъ*, *Любославъ* [Мор., 114, 115].

Молодинче (Льв.): 1443 р. – *Młodowicze* [AGZ XIV, 78]; 1454-1479 рр. – *Molodincze* [Akt., ф. 10, оп. 4, спр. 1-II; 46] – посесив на **-je** від слов'янської автохтонної відапелятивної власної особової назви **Молодинко*, пор. власні особові назви *Молодой* [Мор., 129; Туп., 254]; *Младен*, *Младенчо*, *Младо* [Ил., 276], *Молодчик* [Демч., 177].

Прибинъ (Льв.): 1460 р. – *Przibyn* [AGZ VII, 273] – посесив на **-jъ** від слов'янської автохтонної відкомполитної власної особової назви *Прибинъ* [Мор., 157] < **Прибъ* (від якогось із імен-комполитів типу *Прибеславъ*, *Прибивой*, *Прибирадъ*, *Прибиславъ* [Мор., 157]).

Самбір (Льв.): 1390 р. – *Sambor Nova Olim Pohonicz* [AGZ VI, 2]; 1430 р. – *Sambor* [AGZ V, 61] – посесив на **-jъ** від слов'янської автохтонної власної особової комполитної назви *Самборъ* [Мор., 171].

Станиля (Льв.): 1439 р. – *Stanila* [AGZ XIII, 1182] – посесив на **-ja** від слов'янської автохтонної відкомполитної власної особової назви *Станиль* [Мор., 184] (від якогось із імен-комполитів типу *Станимиръ*, *Станиславъ* [Мор., 184], *Добростанъ*).

Тумир (ІФ): 1443 р. – *Thumyrz* [Їр. Дз. XII, 118]; 1469 р. – *Thumyr* [Їр. Дз. XVIII/1, 31] – посесив на **-jъ** від особової назви **Тумиръ* – відкомполитного утворення, яке виникло шляхом усичення другого складу преполитивного компонента імені-комполита типу *Тугомиръ*, *Тулимиръ* [Мор., 195].

Уріж (Льв.): 1437 р. – *Uroz* [AGZ XIII, 42] – посесив на **-jъ** від слов'янської автохтонної відкомполитної власної особової назви **Урогъ* (від якогось із імен-комполитів типу **Унирогъ*, **Усєрогъ*, **Устирогъ*).

Чернче (ІФ): 1498 р. – *Czerncze* [AGZ XII, 34] – посесив на **-*je** від від слов'янської автохтонної відапелятивної власної особової назви ***Чернко**, пор. *Чернка* [Мор., 206].

Явче (ІФ): 1423 р. – *Jawcze* [AGZ III, 183] – посесив на **-*je** від слов'янської автохтонної відкомполітної власної особової назви ***Явко** < ***Явъ**, пор. *Явило* [Мор., 211], *Явурь* [Туп., 513], *Jawczek, Jawcko, Jawies, Jawien, Jawita* [SSNO V, 468] (від якогось із імен-комполітів типу *Явидь, Яволодь* [Мор., 211], *Явибор, Явимир* [Пач., 51]).

Ми розглянули лише ті галицькі ойконіми, утворені за допомогою давнього суфікса **-*jъ** (**-*ja, -*je**) і засвідчені документами XIV-XV ст., які співзвучні з відомими в українській мові апелятивами, тож часто слугують підґрунтям для народоетимологічних домислів та припущень. Тільки ретельні ономастичні дослідження дають підстави стверджувати, що не апелятиви, а антропоніми *Бибель* < ***Бытибель**, ***Бълогость**, *Бъско*, *Бориславъ*, ***Вербягъ** (***Вербяга**) < *Вербо-славъ*, ***Волость** < *Волостиборъ*, ***Гнилько**, *Гординъ* < *Гордеборъ*, ***Дорогобитъ**, *Жизномиръ*, *Любишъ* < ***Любгость**, ***Молодинко**, *Прибинъ* < *Прибеславъ*, *Самборъ*, *Станиль* < *Станимиръ*, ***Тумиръ** < *Тугомиръ*, ***Урог** < ***Унирогъ**, ***Чернко**, ***Явко** < *Явидь* стали етимонами для прадавніх посесивних ойконімів.

Джерела

Демч. – Демчук, М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVIII ст. / М. О. Демчук. – К. : Наукова думка, 1988. – 172 с.

Ил. – Илчев, С. Речник на личните и фамилни имена у българите / С. Илчев. – София : Изд-во на Българската Академия на науките, 1969.

ЙМ – Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики : Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів. – К., 1965.

Мор. – Морошкин, М. Я. Славянский именослов или собрание славянских личных имён в алфавитном порядке / М. Я. Морошкин. – СПб., 1867. – 213 с.

Пач. – Пачичъ, И. Именословъ или речникъ личны имена разны народа славенски / И. Пачичъ. – Будим : Миловукъ, 1828.

ПСРЛ – Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археологическою комиссиею. СПб., 1843. – Т.2 : Густинская летопись. – 356 с.

Росп. – Роспонд, С. Структура и стратиграфия древнерусских топонимов / Восточнославянская ономастика. – М. : Наука, 1972. – С. 9–89.

Туп. – Тупиков, Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имён / Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества. – СПб., 1903. – Т. 6. – 857 с.

Akt – Akta grodzkie i ziemskie / ЦДІА ф. 6, оп. 3,спр. 1–121.

AGZ – Akta grodzkie i ziemskie czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1868-1935. – Т. 1–25.

KŁP – Księga ławnicza (przemyska) // Wyd J.Smółka, Z.Tymińska. – Przemyśl, 1936. – Т. I–II.

MRPS – Matricularum Regni Polonia Summaria. – Warszawa, 1910-1915. – Pars 4/1–3.

SSNO – Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod red. i ze wstępem W.Taszyckiego. – Wrocław etc., 1965–1985. – Т. 1–7.

Sv. – Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. – Praha: Nakladatelství ČSAN, 1964. – 318 s.

ZDM – Zbiór dokumentów małopolskich. – Wrocław etc., 1965-1976. – Cz.1–8.

Žr. Dž. – Źródła dziejowe. – Warszawa, 1902. – Т. XVIII, cz. 1.

Література

1. Бучко, Г., Бучко, Д. Історична та сучасна українська ономастика : Вибрані праці / Ганна Бучко, Дмитро Бучко. – Чернівці : Букрек, 2013. – 456 с.

2. Худаш, М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (Утворення від слов'янських автохтонних відкомполітних скорочених особових власних назв) / М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1995. – 362 с.